

Rentgenowska analiza fazowa jakościowa i ilościowa

Wykład 8

- 1. Rentgenowska analiza fazowa jakościowa i ilościowa.**
- 2. Metody analizy fazowej ilościowej.**
- 3. Dobór wzorca w analizie ilościowej.**
- 4. Przeprowadzenie analizy ilościowej metodą wzorca wewnętrznego.**
- 5. Analiza Rietvelda.**

Rentgenowska analiza fazowa jakościowa i ilościowa jest zazwyczaj przeprowadzana dla faz krystalicznych.

W przypadku, jeśli fazom krystalicznym towarzyszy materiał amorficzny, można go traktować jako osobną fazę.

**Rentgenowska analiza
fazowa jakościowa**

Jakie fazy (o jakim składzie chemicznym i strukturze) występują w próbce

**Rentgenowska analiza
fazowa ilościowa**

Jaki jest skład procentowy próbki (zawartość poszczególnych faz)

WIĄZKA UGIĘTA PROMIENI X

```
graph TD; A[WIĄZKA UGIĘTA PROMIENI X] --> B[Kierunek rozchodzenia się]; A --> C[Natężenie wiązki ugiętej]; B --> D["Analiza jakościowa  
Symetria i rozmiary  
komórki elementarnej"]; C --> E["Analiza ilościowa  
Rodzaj i ułożenie  
atomów w komórce  
elementarnej"];
```

**Kierunek
rozchodzenia się**

**Analiza jakościowa
Symetria i rozmiary
komórki elementarnej**

Natężenie wiązki ugiętej

**Analiza ilościowa
Rodzaj i ułożenie
atomów w komórce
elementarnej**

Informacje, które możemy uzyskać na podstawie pomiarów XRD

Pozycja refleksów
(kąąt ugięcia, odległość d)

Skład jakościowy
(fazowy) próbki

Grupa symetrii
przestrzennej

Parametry komórki
elementarnej

Naprężenia wewnętrzne
(jednorodne) - ciśnienie

Intensywność
(pole pod pikiem)

Skład ilościowy
próbki

Rozmieszczenie oraz
rodzaj atomów/ionów
w komórce
elementarnej

Tekstura

Szerokość połówkowa
(kształt refleksu)

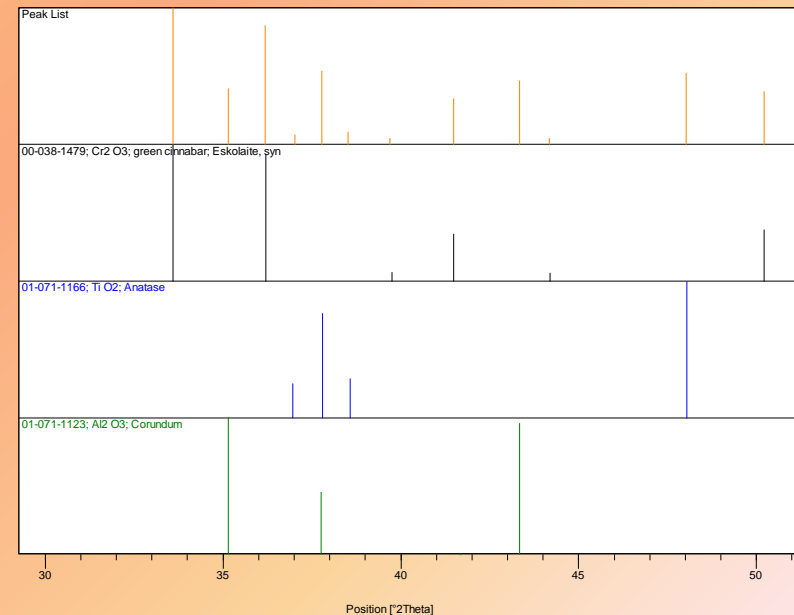
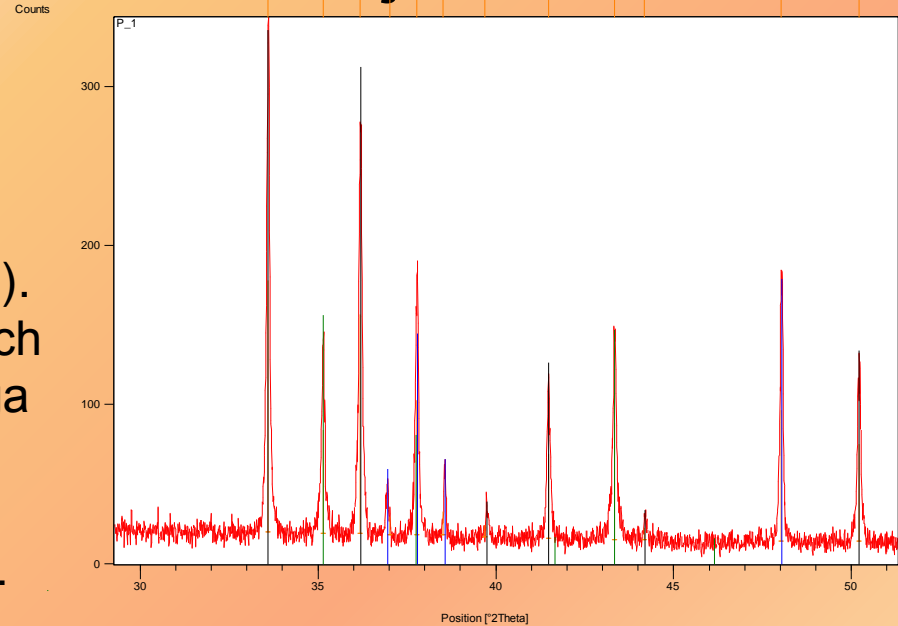
Naprężenia
wewnętrzne
(niejednorodne)

Wielkość krystalitów

Identyfikacja fazowa jakościowa substancji

Etapy pracy:

1. Wykonanie pomiaru metodą proszkową (przy odpowiednio dobranych parametrach).
2. Odczytanie kątów ugięcia i przeliczenie ich na wartości d_{hkl} , korzystając z wzoru Bragga (przyjmując znaną wartość długości fali i $n=1$).
3. Oszacowanie intensywności względnych.
4. Porównanie wartości d_{hkl} obliczonych z tablicowymi, zaczynając od wartości odpowiadającej refleksowi o największej intensywności – identyfikacja fazy (przypisanie konkretnych refleksów danej fazy krystalicznej),
5. W przypadku niezidentyfikowania części refleksów (próbki wielofazowe) powtórzenie pkt. 3-4.

Analiza ilościowa

Opiera się na zależności pomiędzy intensywnością refleksów pochodzących od danej fazy a wagową zawartością tej fazy:

$$I_i = K_i x_i / \mu^*$$

I_i - intensywność wybranego refleksu i -tej fazy

K_i - stała eksperymentalna (zależna od składu chem. i struktury fazy oraz warunków pomiaru)

x_i - ułamek wagowy fazy w mieszaninie

μ^* - masowy współczynnik absorpcji prom. X ($\mu^* = \mu / \rho_i$)

ρ_i - gęstość fazy

Którą miarę intensywności wybrać?

1. Intensywność bezwzględna [cts]; odczytana wprost „ilość zliczeń”; czyli wysokość pików – preferuje fazy wysokokrystaliczne.
2. Intensywność względna [%]; obliczana względem intensywności „najwyższego” pików danej fazy – ważna w analizie jakościowej, w analizie ilościowej nie ma zastosowania.
3. **Intensywność integralna – pole pod pikiem [cts·°] – uwzględnia wysokość i szerokość pików (konieczne jest dopasowanie matematyczne krzywej).**

Metody analizy ilościowej:

- ***bezpośredniego porównania intensywności refleksów (współczynniki absorpcji składników mieszaniny muszą być równe),***
- ***wzorca wewnętrznego (wzorzec o refleksach nie nakładających się z refleksami badanej fazy),***
- ***wzorca zewnętrznego (porównanie intensywności refleksu w mieszaninie i w czystej fazie oznaczanej),***
- ***znanych dodatków substancji oznaczanej (do określania zawartości faz występujących w małych ilościach),***
- ***metoda pełnego dopasowania – metoda Reitvelda.***

Metoda wzorca wewnętrznego

$$I_i = K_i x_i / \mu_i^*$$

$$I_w = K_w x_w / \mu_w^*$$

wielkości K_i oraz K_w są stałe
 μ^* nie ulega zmianie

Wprowadzamy znaną ilość wzorca wewnętrznego

$$I_i / I_w = C \cdot x_i / x_w$$

C – stała uwzględniająca skład chem., strukturę, warunki pomiaru, masowe współczynniki absorpcji oraz gęstości

Typowe wzorce wewnętrzne:

MgO , $\alpha-Al_2O_3$, CaF_2 , krzem metaliczny itp..

Wybór wzorca (standardu):

- stabilna (nie utlenia się, nie uwadnia się itp.) faza stała, która nie reaguje z żadną z faz próbki,
- w wybranym zakresie piki analityczne wzorca nie pokrywają się z pikami analitycznymi próbki (wskazane jest, aby wzorzec stanowiła faza wysokosymetryczna, co zmniejsza prawdopodobieństwo nakładania się refleksów na rentgenogramie,
- wzorzec powinien mieć podobny skład chemiczny, co fazy występujące w próbce (dla zróżnicowanych fazowo próbek warunek niewykonalny) oraz podobny stopień wykrywania, morfologię i wielkość krystalitów.

Wybór pików analitycznych:

- wybieramy po jednym pikie analitycznym dla każdej fazy (również dla wzorca),
- najlepiej jest uwzględnić piki o wysokich intensywnościach względnych (optymalnie 100%),
- wskazane jest wybranie refleksów dla możliwie niskich kątów ugięcia,
- wybrane piki analityczne nie mogą się nakładać (ani ze sobą, ani z innymi pikami na rentgenogramie).

Wprost proporcjonalna zależność pomiędzy intensywnością refleksów pochodzących od danej fazy a wagową zawartością tej fazy może być realizowana z uwzględnieniem intensywności bezwzględnych lub integralnych.

Intensywność bezwzględna

– wysokość refleksu na rentgenogramie

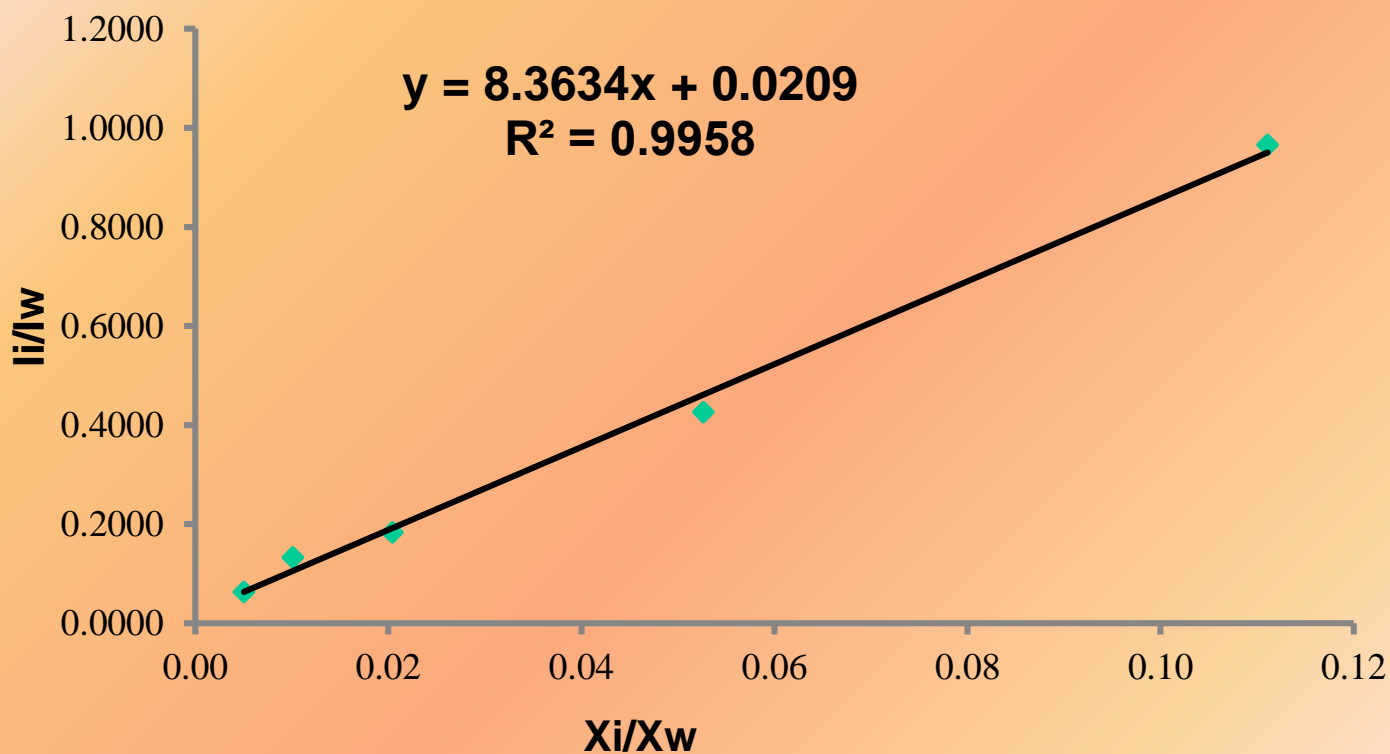
Intensywność integralna

– pole powierzchni pod pikiem

Uwzględnienie intensywności integralnych pozwala na uzyskanie dokładniejszych wyników.

Wyznaczenie stałej – współczynnika nachylenia prostej

Dla serii pomiarów o znanych zawartościach fazy badanej i wzorca odczytujemy wartości intensywności integralnych dla wybranych pików analitycznych

Ilościowe oznaczenie zawartości składnika A w próbce polikrystalicznej dwufazowej (faza A + faza B) metodą wzorca wewnętrznego

1. Wybór wzorca (standardu); intensywne piki wzorca nie mogą się nakładać na piki oznaczanej substancji.
2. Przeprowadzenie pomiaru XRD dla próbki zhomogenizowanej ze znaną ilością (masowo) wzorca (metoda proszkowa).
3. Wybór konkretnego refleksu wzorca i substancji oznaczanej.
4. Przygotowanie mieszanin wzorcowych (znana zawartość fazy oznaczanej i wzorca).
5. Pomiar intensywności wybranych refleksów dla mieszanin wzorcowych i obliczenie średnich wartości I_A/I_{wzorca} .
6. Obliczenie, w oparciu o metodę najmniejszych kwadratów, zależności liniowej $I_A/I_{\text{wzorca}} = a c_A/c_{\text{wzorca}} + b$ (b powinno być bliskie 0).
7. Pomiar intensywności wybranych refleksów dla próbek badanych i obliczenie średnich wartości I_A/I_{wzorca} .
8. Obliczenie ze wzoru $I_A/I_{\text{wzorca}} = a c_A/c_{\text{wzorca}}$ zawartości fazy A (c_A).

Ilościowe oznaczanie kwarcu w pyłach przemysłowych metodą wzorca wewnętrznego

Po przeprowadzeniu analizy jakościowej metodą DSH stwierdzono, że głównymi fazami, występującymi w badanych pyłach są Al_2O_3 i SiO_2 (w formie kwarcu – Q).

Analiza ilościowa obejmowała:

- I. Przygotowanie mieszanin wzorcowych i obliczenie równania krzywej kalibracyjnej.
- II. Obliczenie zawartości kwarcu w próbkach pyłów przemysłowych.

I. Przygotowano dobrze zhomogenizowane mieszaniny kwarcu i Al_2O_3 o składach:

- a. 0,10 g kwarcu i 0,90 g Al_2O_3 (10% wag. kwarcu),
- b. 0,25 g kwarcu i 0,75 g Al_2O_3 (25% wag. kwarcu),
- c. 0,50 g kwarcu i 0,50 g Al_2O_3 (50% wag. kwarcu).

Do każdej z mieszanin dodano 0,50 g glinu metalicznego (Al) jako wzorca wewnętrznego. Po przeprowadzeniu wstępnych pomiarów dla czystych faz: Al, Al_2O_3 i Q- SiO_2 do analizy wybrano intensywne, nie nakładające się refleksy:

- dla kwarcu w przedziale kątowym $31,00^\circ$ - $32,00^\circ$,
- dla Al (wzorca) w przedziale kątowym $44,50^\circ$ - $45,50^\circ$.

Dla każdego składu, pobierając próbkę statystycznie, przeprowadzono po 5 pomiarów. Intensywność refleksów, po uwzględnieniu poziomego tła, wyliczona poprzez scałkowanie pola pod pikiem, wynosiła:

skład	pochodzenie refleksu	Intensywność refleksów I [j.u.]					średnia wartość I_Q/I_{Al}
1	I_{kwarcu}	730	751	731	770	752	
	I_{Al}	4508	4591	4462	4727	4650	
	I_Q/I_{Al}						
2	I_{kwarcu}	2256	2213	2178	2220	2229	
	I_{Al}	5174	5097	4992	5107	5006	
	I_Q/I_{Al}						
3	I_{kwarcu}	4579	4654	4718	4635	4568	
	I_{Al}	5390	5468	5503	5371	5498	
	I_Q/I_{Al}						

Na podstawie powyższych danych i obliczeń należy obliczyć zależność I_Q/I_{Al} w funkcji zawartości kwarcu zakładając, że jest to zależność opisana funkcją liniową $y=ax+b$, gdzie $y= I_Q/I_{Al}$, x - koncentracja kwarcu.

Obliczeń dokonujemy w oparciu o metodę najmniejszych kwadratów. Suma różnic kwadratów wartości eksperymentalnych i obliczonych powinna być minimalna.

$$S^2 = \sum_{i=1}^n [y_i - (ax_i + b)]^2 = \sum_{i=1}^n [y_i^2 - 2ax_i y_i - 2by_i + a^2 x_i^2 + 2abx_i + b^2]$$

Funkcja S^2 ma wartość minimalną, gdy jej pochodna względem a oraz b przyjmuje wartość 0 - $dS^2/da = 0$ i $dS^2/db = 0$.

$$dS^2/da = -2 \sum_{i=1}^n x_i y_i + 2a \sum_{i=1}^n x_i^2 + 2b \sum_{i=1}^n x_i \quad dS^2/db = -2 \sum_{i=1}^n y_i + 2a \sum_{i=1}^n x_i + 2nb$$

$$-2 \sum_{i=1}^n x_i y_i + 2a \sum_{i=1}^n x_i^2 + 2b \sum_{i=1}^n x_i = 0 \quad -2 \sum_{i=1}^n y_i + 2a \sum_{i=1}^n x_i + 2nb = 0$$

$$a \sum_{i=1}^n x_i^2 + b \sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n x_i y_i$$

$$a \sum_{i=1}^n x_i + b n = \sum_{i=1}^n y_i$$

Rozwiązując układ równań metodą wyznaczników otrzymujemy:

$$W = n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2 =$$

$$W_a = n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i = \quad a = W_a / W =$$

$$W_b = \sum_{i=1}^n x_i^2 \sum_{i=1}^n y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n x_i y_i = \quad b = W_b / W =$$

n	x_i	y_i	$x_i y_i$	x_i^2
1	0,10			
2	0,25			
3	0,50			
$\sum_{i=1}^n$				

Ostatecznie równanie prostej ma postać:

$$y_i = ax_i + b$$

II. Próbkę pyłów (o wadze 1 g) zawierających kwarc zmieszano z metalicznym Al w stosunku wagowym 2:1 (0,5 g Al).

Zmierzono intensywności wybranych refleksów kwarcu i Al, analogicznie jak dla próbek wzorcowych. Uzyskano następujące wyniki:

próbka	refleks	Intensywność refleksów I [j.u.]					śr. I_Q/I_{Al}
A	I_{kwarcu}	11223	10983	11301	11097	11055	
	I_{Al}	7125	6989	7307	6874	6791	
B	I_{kwarcu}	1902	1947	1849	1803	2008	
	I_{Al}	4672	4801	4755	4617	4938	
C	I_{kwarcu}	3271	3045	3162	3283	3197	
	I_{Al}	5142	5263	5097	5228	5276	
D	I_{kwarcu}	6989	7154	7235	7546	7497	
	I_{Al}	6873	6981	6890	7012	7043	
E	I_{kwarcu}	6182	6608	6637	6399	6576	
	I_{Al}	6576	6892	6700	6591	6764	
F	I_{kwarcu}	477	425	496	480	417	
	I_{Al}	4011	3857	4192	4098	3966	
G	I_{kwarcu}	3870	4351	3932	3952	3901	
	I_{Al}	5072	5628	5774	5281	5346	
H	I_{kwarcu}	1329	1216	1437	1298	1415	
	I_{Al}	4532	4020	4781	4597	4128	

Określić zawartość kwarcu w próbkach A – H.

Metoda Rietvelda

Metoda Rietvelda została opracowana przez H.M. Rietvelda w 1967 roku (Rietveld, H. „A profile refinement method for nuclear and magnetic structures” J. Appl. Cryst.”. 2 (2), s. 65-71, 1969), a do analizy dyfraktogramów rentgenowskich została po raz pierwszy zastosowana ok. 10 lat później.

Polega na powtarzającym się porównaniu obliczonych, modelowych krzywych rentgenograficznych (rentgenogramów) o założonym składzie i parametrach krystalograficznych z krzywymi uzyskanymi w wyniku pomiarów próbek składających się z różnych faz.

Różnice między krzywymi doświadczalnymi a stymulowanymi można eliminować poprzez dopasowanie ich do siebie metodą najmniejszych kwadratów.

Metoda Rietvelda jest procedurą kolejnych przybliżeń i jej stosowanie wymaga posiadania określonego wyjściowego modelu komórki analizowanej substancji.

Dopasowanie rentgenogramu eksperymentalnego i modelowego

